

NORGES LAND OG FOLK

TOPOGRAFISK-STATISTISK BESKREVET

V

KRISTIANS AMT

KRISTIANIA
FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1913

TOPOGRAFISK-STATISTISK

BESKRIVELSE

OVER

KRISTIANS AMT

FØRSTE DEL

DEN ALMINDELIGE DEL

EFTER OFFENTLIG FORANSTALTNING

UDGIVET VED

AMUND HELLAND

KRISTIANIA
FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1913

615 s.

1149

Espedalsvatn, Breisjø og Olstappen med Slangen tilnede en stor sjø. Hvis der kom overløb af en morænegruset for Olstappen, vilde niveauet i denne art synke.

Istad, der anslaaer mægtigheden af morænegruset i 1 til 100 m., har ved Olstappen maalt terrasser, afsatte i den gamle sjø. Det høieste trin ligger 63 m. over Olstappen. Da sjøen laa i denne høide, har afløbet fra Espedalsvatn endnu været mod sydost, thi høideforskjellen mellem Olstappen og Espedalsvatn er 53.7 m. De næste trin ligger 35 og 16 m. over Olstappen, og da havde Espedalsvatn faaet afløb mod nordvest og til Olstappen og Vinstra.

En jættegryde er der i Faaberg ved *Mesna* og ved *Steinbrufossen*.

I *Loselven* i Søndre Land er der en del jættegryder.

Jættegryder er der i Nordre Land ved broen ved fossen *Høljerasten*, ved veien mellem Etnedalen og Nordre Land. I *Etnedalen* er der jættegryder flere steder langs Etna.

En jættegryde er der i Søndre Aurdal et stykke nedenfor *Jukvamgaardene*; paa *Fjeldheim* er en jættegryde noget ødelagt ved veianlægget, og paa *Hestehagen* er en meget stor gryde, alle i Bagn. Ved fossen *Kinna* er der flere jættegryder, og paa andre steder langs *Aahjøra*.

3—400 m. sydvest for *Fosheim hotel*, 28 m. over Strøndefjorden, 388 m. o. h., er der en jættegryde, hvis diameter er 3 m.; den er temmelig cirkelrund. Den helt grydeformede del af den er henimod 1.8 m. dyb, men den er fyldt med sten, saa dens hele dybde kan ikke iagttages. Foruden den helt grydeformede eller cylinderformede del er der en øvre del af gryden, som er halvcylinderformet, og hvis høide er 3.6 m., saa at den hele jættegrydes synlige dybde er 5.4 m. Gryden ligger i glindsende skifer og et par meter fra den nedlagte gamle hovedvei.

Jættegryder er der i Østre Slidre ved mange elve, ogsaa i skar paa høifjeldet forekommer de. I *Langdalen* i Hegge sogn er der i en fos en jættegryde, der er ca. 10 m. dyb. I *Vindel-elven* er en stor gryde.

Jættegryder er der ogsaa i Vang herred paa flere steder langs elvene, især er de store ved elven lidt ovenfor *Troldvatn*, et stykke vestenfor *Opdal*.

Tyin har tidligere havt afløb fra sydenden, og dens gamle leie kan tydelig følges. Der er nogle jættegryder i dette gamle elveleie nedenfor *Framnes hotel* ved Tyins sydende. Tyin har nu afløb gjennem Tya til Aardalselven, men en opdæmning her af kun 10 m. af morænegrus ved Tyas udlob vilde bringe Tyins afløb til at strømme til Begna.

Ferskvandsskjæl forekommer i tjern og i myrer.

Paa Toten forekommer skjæl ved *Rognstad*, *Grerlaus* og *Sukkestad*.

Sand af ferskvandsskjæl er iagttaget mange steder paa Hadeland, og nogle steder i mængde i de mange med vand og myr fyldte fordybninger omkring *Solusberget*. Ferskvandssnekker er af de samme arter, som endnu findes levende i tjernene (*Lymnaea paludina*, *helix*, *physa* o. s. v.).

Der er mange tjern paa Hadeland, ved eller omkring hvilke skjælsand forekommer i ringe dybde. Skjælsand fra *Skirstad* indeholder 82 pct. kulsur kalk og omkring 1 pct. fosforsyre, og danner en i luften let smuldrende masse. Ferskvandskalk og ferskvandsskjælmasser siges dog ikke at have vist sig heldige til jordforbedringsmiddel; de indeholder nemlig ofte stoffe, som er skadelige for planterne, og de maa derfor opkastes i haugene for at vaskes og udluftes godt, før de kjøres paa ageren.

Kilder. Svage, jernholdige kilder forekommer ved *Kalstad* i Vestre Gausdal og ved *Gausdal sanatorium*.

Meget svage saltkilder nævnes ved gaardene *Dyste* og *Førstad* paa Toten. Vandet er tilstede i liden mængde, og saltmængden er ringe.

Jordskjælv er ikke hyppige i Kristians amt. I det sydlige Norge er det Bergens stift og den vestlige del af Kristiansands stift, hvor jordskjælv er forholdsvis sterke. Meget sterke jordskjælv med tab af menneskeliv er ukjendt i Norge.

Der er nogle meddelelser om jordskjælv fra ældre tid. Efter «*Geologia norvegica*», trykt 1657, indtraf et jordskjælv 4de mai 1657, hvilket strakte sig over Østerdalen, Solor, Hedemarken, Toten, Valdres, Ringerike, Romerike og Baahus. Det iagttoges mod vest til Lindesnes.

Robert Everest omtaler fra en reise i 1827—28, at Mjosen skulde være bleven voldsomt oprørt ved jordskjælvet i Lissabon (1ste november 1755). Vandet steg 20 fod, efterladende høit oppe og ganske paa det tørre alle fiskerhaade, som laa ved strandbredden. Dette jordskjælv mærkedes i Norge i flere sjøer og fjorde (se Beskrivelsen af Romsdals amt, bind I, pag. 172).

Natten mellem 21de og 22de december 1760 iagttoges en temmelig sterk jordrystelse i den sydlige del af Gudbrandsdalen. Samme rystelse kjendtes i Kjøbenhavn.

Jordskjælvne vestenfjelds forplanter sig af og til indover amtets grændser. Jordskjælvet 9de marts 1866 i Romsdals amt mærkedes saaledes paa Dombaas og i Fron. Jordskjælvet 26de

Naar linen hales forsigtig, hænder det nu og da, at en negenoie endnu hænger fastsugget til agnfisken og kan tages med hov.

I elve og bække, der falder i Mjosen, er en mængde larver og smaa individer af negenoie. Det maa antages, at Mjosens dybvandsform gaar op i bække og gyder midtsommers.

Negenoie kaldes ved Mjosen nianing og undertiden aal. Aal findes ikke i Mjosen.

I Mjosen fanges negenoie leilighedsvis under andet fiske; den anvendes der ligesaa lidet som noget andet sted i landet som menneskeføde.

Perlefiske. I Hegshuselven, som munder ud ved Kap, dreves i tidligere tider perlefiske. Denne elvs oprindelige navn er, efter *O. Rygh*, vistnok *Tyrr*, genitiv *Tyrvar*. Perlemuslinger angives i 1704 at forekomme i Aaraaselven paa Hadeland og Mjønvald-elven i Gran. Hurum og Røyken Feil!

Reskript af 29de juni 1725 nævner i Kristians amt disse elve, som indeholdende perlemuslinger: Morttjernbækken, som rinder gennem Harestubækken, og Hegshuselven paa Toten.

Udklækning af fisk. Det lader sig som før berørt paavise, at man allerede omkring aar 1100 bragte fisk op i vande, enten disse vande manglede fisk, eller man ønskede at øge bestanden.

Paa gaarden *Li* i Østre Gausdal stod en runesten med denne indskrift: «Eilif Alkr bar fiska i Rausjusjo» eller Eilif Alk bar fisk i Rausjo. Denne indskrift er fra aar 1100.

Rausjo, Rødsjo, ligger i Østre Gausdal paa grænsen af Vestre Gausdal, 3 km. vestnordvest for gaarden *Li*, hvor stenen stod. Rausjoen ligger i en hoide af 940 m. o. h.

Udtrykket at bære fisk er endnu i Gudbrandsdalen et ndtryk for at bringe fisk eller fiskeyngel i vande og slippe den der. Da det efter dette allerede før 800 aar siden har været skik at bære fisk op i vande, kan det hænde, at ørret i mange fjeldvande er bragt did i ældre tid ved at bære stamfiske op.

Et fisksvands værd afhænger ingenlunde af antallet af fiskesorter, men meget mere af mængden og godheden af den tilstedeværende fisk.

I mange fjeldvande er der kun én sort fisk, men det er den bedste og værdifuldeste af alle ferskvandsfiske, nemlig ørreten. Disse vandets værdi som fiskevande sættes langt over de fiskevande, som indeholder mange forskellige fiskesorter, men af slettere beskaffenhed. Kommer der gjedder i et fiskevand, forringes dets værdi, hvis vandet var skikket for ørret, sik eller røyr. Der kom som omtalt i sin tid ved uforsigtighed gjedde i Randsfjorden, et vand, som er rigt paa ørret, sik og røyr, og man mærkede da en sterk aftagen i de ædlere fiskesorter. Næsten alle Norges

le for de bedste fiskesorter; og de bliver særlig ingen af de sydligere landes fiskesorter overttet ved siden af vor fjeldørret og røyr. Det n regel ingenlunde at skaffe flere sorter, men agden af dem, som er der.

fiskeberettigede i et vand, hvad der oftest er, fiskes gjerne for sterkt. I flere fiskevande, som før var gode, er paa den maade afkastningen gaaet ned.

Det er som regel let at bringe fiskeriet paa fode igjen, hvis der er fisket for sterkt. Faa aars fredning af alt fiske i forening med udsættelse af yngel, vil sædvanlig gjøre fiskebestanden ligesaa stor som nogensinde tidligere. Værre er de misgreb, hvor skaden ikke kan afhjælpes, nemlig indførelsen af fiskearter, som ikke tidligere findes i vedkommende vand eller elv.

Indførelse af gjedde i vande, hvori der lever ædlere fiskesorter, er overalt i vort land anseet som en høist skadelig handling, men ogsaa indførelsen af andre fiske er ofte skadelig.

De nye fiskesorter kan fortrænge ørreten uden at give nogen nævneværdig værdi i sit eget kjød.

Blandt ferskvandsfiskene, særlig blandt laksefiskene, faar de simplere, d. v. s. de i handel og vandel mindst værdifulde, ofte overtaget over de fineste og bedst betalte.

Røyren, der er en ligesaa velsmagende fisk som ørreten, synes i flere vande at fortrænge ørreten.

Skjønt røyren af naturen er svagere udrustet som rov fisk end ørreten, hænder det, at ørreten ligger helt under. Røyr, indsat i gode ørretvande, kan tage overhaand, saaledes i *Fetorvann* og *Farusjoen* i Gudbrandsdalen.

Skadelig virker barren og siken, naar de indsættes i ørretvande; mindst skadelig er maaske siken.

Uheldigt er og at faa abbor, mørt og ørkyte ind i ørretvande.

Allerede i 1763 gjorde *L. S. Jacobi* den opdagelse, at moden ørretrogn kan 4 eller 5 dage efter fiskens død, selv om den tilsyneladende har begyndt at gaa i forraadnelse, dog ved at skylles med rent vand og udsættes for sædvædskens paavirkning, blive vakt til liv og udvikle yngel. Denne gamle opdagelse blev vistnok ikke helt glemt, men blev dog ikke meget anvendt før omkring 1840.

I Frankrige kom denne metode først i anseelse derved, at den saa at sige blev opdaget paany af to franske fiskere ved Mosel, *Gehin* og *Remy*.

Fiskemængden tiltog betydelig, og sagen blev undersøgt af den berømte naturhistoriker *Milne Edwards*.

Samlet længde bygdeveie er 41.073 km.

Samtlige veie i Østre Toten vedligeholdes ved veivogtere og leiet hjælp.

Paa Mjosen stages om vinteren, naar isen ligger, isveie fra Kap til Nes og fra Kap til Gjøvik.

I Østre Toten bidrager kommunen til vedligeholdet af flere gamle nedlagte veie, uden at disse er offentlige.

Herredet var i 1909 delt i 12 skolekredse med 1390 undervisningsberettigede børn; der var 16 lærere og 11 lærerinder.

Ifølge skatteligningen i 1910 udgjorde den samlede antagne indtægt 1 676 385 kr., formuen 10 233 500 kr. Samlet herredsskat var i 1910 114 041 kr., fordelt paa 2584 skatydere.

Vestre Toten herred.

Vestre Toten herred (164.80 km.², i 1890 3 379 indbyggere, i 1900 3 808 indbyggere, i 1910 4 027 indbyggere) udgjør *Vestre Toten præstegjeld og hovedsogn*.

Herredet udgjør en del af *Vestre Toten lensmandsdistrikt og thinglag*.

Herredets navn *Vestre Toten* er omtalt under Østre Toten.

Aas sogn er oprindelig gaardnavn, *Åsa kirkja* nævnes som sognekirke i middelalderen, men var i Jens Nilssons tid nedlagt; den nævnes heller ikke i stiftsbogen. Efter Kraft blev den optaget igjen i præsten Knud Sevaldsen Bangs tid (1662—1694). I reskript af 21de februar 1783 kaldes den lovekirke og fik først da ligesaa mange gudstjenester som de andre annekskirker i Toten kald. Den var viet St. Michael efter Jens Nilsson 289, hvor der angives, at der holdtes tjeneste hver mikkelsdag.

Vestre Toten herreds hovedkirke — Aas kirke — ligger under nordlig bredde 60° 40' 25" og under længde vest for Kristiania meridian 0° 1' 15".

Herredets største længde fra nord mod syd er ca. 17 km. og fra øst mod vest 15 km.

Den herred omgives af følgende herreder:
Land, Vardal, Østre Toten, Hurdalen, Eina og

er 2 smaaøer i Skjelbreia, 0.02 km.²

Vestre Toten herred deles ved Hunnselven, der gaar igjennem herredet med nordlig retning. Landet vest for Hunnselven er grundfjeld, medens landet øst for samme bestaar af lerskifer og kalkstene.

Strækningen vest for Hunnselven og øst for Skjervas dal naar sin største hoide i *Lovkampen*, 722 m. hoi. En stor del af landet her er skogdækket, men strækningens østlige del nærmere Hunnselven og den sydlige del har adskillig bebygning og ikke faa gaarde. Den nordvestlige og vestlige del udgjør Totens almenningslod nummer 1.

Hunnselvens dal har i den nordlige del i Vestre Toten herred aabne, dyrkede og bebyggede bakkestroeg. Nærmere Hunnselvens udløb af Einavatu er dalen mindre aaben.

Strækningen øst for Hunnselven er herredets frugtbareste del og naar ikke saa stor hoide som landet vest for Hunnselven. Ostligt i herredet nordost for Aas kirke ligger *Værslihogda*, 468 m. hoi. I denne del af herredet er der meget dyrket land, hyppig afbrudt af væksterlig skog. Nordlig i herredet ligger en myr, *Lerudmyren*.

Geologi. Det faste fjeld i den del af Vestre Toten, som ligger østenfor Hunnselven, bestaar, som nævnt, af siluriske skifere og kalkstene. Vest for denne elv er der gneis, og disse grundfjeldets lag og de siluriske lag er adskilt ved en forrykning, efter hvilken Hunnselvens dalføre er udgravet. Som følge af herredets geologiske bygning er det den del af herredet, som ligger øst for Hunnselven, som har mest dyrket land, og her forekommer tillige felter af sand og ler langs vasdragene. Det dyrkede land er afbrudt af skogpartier. Noget dyrket land findes tillige paa gneislandet i Vestaasen, men jordbunden er her ikke saa god.

Bergarter i nogle toppe:

Lovhogda, 722 m., grundfjeld, gneis.

Værslihogda, 468 m., silurisk kalk.

Elvene i herredet, *Skjerva*, *Lena* og *Hunnselven*, er for omtalt (bind I, pag. 304, 340, 347).

Bækken fra *Eriksrudtjernet* eller Nordtjernet gaar under jorden, den danner Hegshuselven.